

O‘ZBEKISTON BANK TIZIMIDA KREDIT TAVAKKALCHILIGINI BAHOLASH VA KAMAYTIRISH YO‘LLARI

Narmuradov Farrux Ziyadullayevich,

TDIU mustaqil izlanuvchisi

fz.narmuradov@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda O‘zbekiston bank tizimida kredit tavakkalchiligini baholash va kamaytirish masalalari amaldagi milliy prudensial talablar, Basel Core Principles 2024 va zamonaviy kredit-risk tadqiqotlari asosida qayta ko‘rib chiqiladi. Kredit tavakkalchiligini baholashda qarz oluvchining moliyaviy holati, pul oqimi, kredit tarixi, ta‘minot sifati va tarmoq xatarlarini kompleks hisobga olish, shuningdek scoring, ECL, Early Warning System va explainable machine learning vositalaridan foydalanish zarurati asoslanadi. Kredit jarayonini “dastlabki baholash – scoring – risk klassifikatsiyasi – monitoring – erta ogohlantirish – qayta tiklash chorasi” zanjiri bo‘yicha tashkil etish taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: kredit tavakkalchiligi, NPL, aktivlar sifati, kredit scoring, ECL, PD, LGD, EAD, Early Warning System, machine learning, Basel Core Principles.

Kirish

Kredit tavakkalchiligi bank risklarining asosiy turlaridan biri bo‘lib, qarzdorning shartnoma bo‘yicha majburiyatlarini to‘liq yoki o‘z vaqtida bajarmasligi natijasida bankning zarar ko‘rish ehtimolini ifodalaydi. O‘zbekiston Markaziy bankining 3427-son nizomida ham kredit tavakkalchiligi aynan majburiyatlarning belgilangan muddat va shartlarda bajarilmasligi oqibatida yuzaga keladigan zarar yoki rejalashtirilgan daromadni olmaslik ehtimoli sifatida belgilangan [1].

Kredit tavakkalchiligini samarali kamaytirish faqat garov qiymatini baholash bilan cheklanmaydi. Zamonaviy yondashuvda qarzdorning real pul oqimi, qarz yuki, kredit tarixi, biznes modeli, tarmoq istiqboli, konsentratsiya, makroiqtisodiy sharoit va kredit berilgandan keyingi xulq-atvor ma'lumotlari birgalikda tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili

Basel Core Principles 2024da 17-prinsip kredit tavakkalchiligini boshqarishga, 18-prinsip esa muammoli ekspozitsiyalar, rezervlar va zaxiralarga bag'ishlangan. Ushbu tamoyillar kredit riskini aniqlash, baholash, monitoring va nazorat qilishning butun kredit hayotiy sikliga integratsiyalashgan bo'lishini nazarda tutadi [2].

So'nggi ilmiy tadqiqotlar kredit riskini baholashda machine learning yondashuvlarining imkoniyatlarini keng ko'rsatmoqda. Shi va hammualliflarning tizimli sharhi ansambl va chuqur o'qitish usullarining ayrim datasetlarda yuqori prognoz aniqligini ko'rsatishini qayd etadi, lekin modelning interpretatsiyasi, data imbalance va barqarorlik muammolarini ham ta'kidlaydi [3]. Shu bois raqamli scoring tizimi ekspert nazoratini to'liq almashtirmasligi, balki qaror sifatini oshiruvchi vosita sifatida qo'llanilishi lozim.

2696-son nizom qarzdorlarni baholashda tarmoq tendensiyasi va istiqboli, loyiha iqtisodiy raqobatbardoshligi, moliyaviy holat, kredit tarixi, ta'minotning yomonlashuvi yoki likvidliligi hamda rahbarning boshqaruv qobiliyati kabi mezonlardan foydalanishni nazarda tutadi. Aktivlar "standart", "substandart", "qoniqarsiz", "shubhali" va "umidsiz" toifalarga tasniflanadi [4]. Bu me'yorlar kredit risk monitoringi uchun aniq minimal metodologik asos yaratadi. Mazkur mezonlar 1-jadvalda monitoring indikatorlari va risk signallari ko'rinishida tizimlashtirilgan. 3427-son nizom kredit tavakkalchiligini bankning umumiy risk-menejment tizimiga integratsiya qiladi. Shu sababli kredit riskini baholash

biznes bo‘linmasi bilan cheklanib qolmasdan, mustaqil risk-menejment, ichki nazorat va kuzatuv kengashi darajasida ham nazorat qilinishi zarur [1].

1-jadval. Kredit tavakkalchiligini baholashning asosiy bloklari, indikatorlari va risk signallari

Baholash bloki	Asosiy indikatorlar	Risk signali
Moliyaviy holat	Daromad, EBITDA, rentabellik, leverage	Daromad pasayishi, qarz yukining oshishi
Pul oqimi	Operating cash flow, DSCR, hisobvaraqlar aylanmasi	Pul tushumlarining keskin kamayishi
Kredit tarixi	DPD, restrukturizatsiya, oldingi defoltlar	Takroriy kechikishlar
Ta’minot	LTV, garov likvidligi va qiymati	Garov qiymatining pasayishi
Tarmoq riski	Talab, narx, valyuta va sektor dinamikasi	Sektor bo‘yicha stress kuchayishi
Xulq-atvor ma’lumotlari	Tranzaksiya va to‘lov intizomi	Hisob harakatlarida anomal o‘zgarish

Manba: muallif tomonidan 2696-son nizom, 3427-son nizom va Basel Core Principles 2024 talablari asosida tizimlashtirilgan [1, 2, 4].

An’anaviy ekspert bahosi qarzorning biznes modeli, boshqaruv sifati va kontekstual omillarini tushunishda muhim bo‘lib qoladi. Raqamli scoring esa ko‘p sonli arizalarni tez, izchil va standart mezonlarda baholash imkonini beradi. Eng maqbul model — bu inson ekspertizasi va algoritmik baholashni

birlashtiruvchi gibril yondashuvdir. Ushbu ikki yondashuvning asosiy farqlari 2-jadvalda taqqoslangan.

2-jadval. An'anaviy kredit baholash va raqamli/gibril scoring yondashuvlarining taqqoslanishi

Mezon	An'anaviy baholash	Raqamli/gibril scoring
Tezlik	Nisbatan sekin	Yuqori, avtomatlashtirilgan
Ma'lumotlar qamrovi	Moliyaviy hisobot va hujjatlar	Moliyaviy + tranzaksion + xulq-atvor ma'lumotlari
Subyektivlik	Ekspertga bog'liq	Standartlashtirilgan, lekin model bias xavfi mavjud
Monitoring	Davriy	Doimiy yoki real vaqtga yaqin
Nazorat talabi	Kredit komissiyasi	Model validation + human-in-the-loop

Manba: muallif tomonidan zamonaviy kredit-risk tadqiqotlari va machine learning yondashuvlari asosida tuzilgan [2, 3].

Taklif etilayotgan model kreditni berishdan oldingi baholash va kredit berilgandan keyingi monitoringni yagona siklga bog'laydi. Birinchi bosqichda qarzidor to'g'risidagi moliyaviy, tranzaksion va tashqi ma'lumotlar yig'iladi. Ikkinchi bosqichda ekspert tahlili va scoring birlashtiriladi. Uchinchi bosqichda PD, LGD va EAD asosida risk profili shakllantiriladi va zarur hollarda ECL hisob-kitobi bilan bog'lanadi. To'rtinchi bosqichda EWS mijozning to'lov intizomi, pul oqimi va sektor indikatorlarini doimiy kuzatadi. Beshinchi

bosqichda risk kuchaysa, limitni qayta ko‘rib chiqish, qo‘shimcha ta‘minot, restrukturizatsiya yoki undirish chorasi ishga tushiriladi. Taklif etilayotgan bosqichlar, instrumentlar va kutilayotgan natijalar 3-jadvalda umumlashtirilgan.

3-jadval. Kredit tavakkalchiligini kamaytirishning takomillashtirilgan modeli bosqichlari

Bosqich	Instrument	Natija
1. Ma’lumot yig‘ish	Moliyaviy hisobot + tranzaksiyalar + kredit tarixi	Qarz oluvchining to‘liq profili
2. Dastlabki baholash	Ekspert tahlili + scoring	Risk klassi
3. Miqdoriy baholash	PD/LGD/EAD, ECL	Kutilayotgan zarar bahosi
4. Monitoring	KRI, DPD, cash-flow trend, EWS	Erta risk-signali
5. Javob chorasi	Limit, qo‘shimcha ta‘minot, workout/restrukturizatsiya	Yo‘qotishlarni cheklash

Manba: muallif ishlanmasi; kredit hayotiy sikli, EWS va PD/LGD/EAD/ECL yondashuvlari asosida [1–4].

Markaziy bankning 2025-yil uchun moliyaviy barqarorlik sharhida 2025-yil yakunida bank tizimining moliyaviy barqarorligi yuqori darajada saqlangani va muammoli kreditlar ulushi kamaygani qayd etilgan [5]. Bu kredit portfeli sifati bo‘yicha ijobiy tendensiyani anglatadi. Biroq NPL yakuniy ko‘rsatkich bo‘lgani uchun banklar monitoringida kechikish sodir bo‘lishidan oldingi

signal indikatorlari - pul oqimi pasayishi, DPD dinamikasi, sektor stressi va qarz yukining ortishi - muhimroq ahamiyat kasb etadi.

Shu sababli kredit riskini kamaytirish strategiyasi “NPL yuzaga kelgandan keyin boshqarish”dan “NPL yuzaga kelishidan oldin aniqlash” modeliga o‘tishi kerak. Bunda EWS, model monitoringi va portfel konsentratsiyasi bo‘yicha limitlar markaziy o‘rin egallaydi.

Kredit tavakkalchiligini boshqarishning normativ-huquqiy bazasi O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining tegishli prudensial hujjatlari hamda xalqaro Basel tamoyillari asosida shakllantirilgan. Xususan, 3427-son nizom kredit tavakkalchiligini bankning umumiy risk-menejment tizimiga integratsiya qilish, uni aniqlash, baholash, monitoring qilish va nazorat etish bo‘yicha talablarni belgilaydi. 2696-son nizom aktivlar sifatini tasniflash, muammoli aktivlarni aniqlash hamda ehtimoliy yo‘qotishlarni qoplash uchun zaxiralarni shakllantirish mezonlarini tartibga soladi. 2693-son nizom esa riskka tortilgan aktivlar va kapital monandligi o‘rtasidagi nisbatni belgilab, bankning kredit tavakkalchiligini qoplash salohiyatini baholashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, Basel Core Principles 2024 kredit riskini boshqarish, muammoli ekspozitsiyalarni nazorat qilish hamda provisions and reserves tizimini shakllantirish bo‘yicha xalqaro tamoyillarni belgilaydi. Mazkur hujjatlar birgalikda tijorat banklarida kredit tavakkalchiligini tizimli baholash va monitoring qilishning normativ-metodologik asosini tashkil etadi.

Xulosa

Kredit tavakkalchiligini samarali boshqarish uchun qarz oluvchini baholashda moliyaviy va nomoliyaviy indikatorlarni, jumladan pul oqimi, kredit tarixi, tarmoq riski va xulq-atvor ma’lumotlarini kompleks ravishda birlashtirish maqsadga muvofiq. An’anaviy ekspert bahosini raqamli scoring tizimlari bilan gibril model asosida uyg‘unlashtirish kredit qarorlarining tezkorligi va obyektivligini oshirishi mumkin. Shuningdek, PD, LGD, EAD va ECL ko‘rsatkichlarini kredit portfeli monitoringi bilan bog‘lash bankning

kutilayotgan zararlarni oldindan baholash imkoniyatini kengaytiradi. Early Warning System (EWS)ni NPL shakllanishidan oldingi signal indikatorlariga asoslash va uni bankning risk-dashboard tizimiga integratsiya qilish tavakkalchiliklarni erta aniqlashga xizmat qiladi. Machine learning modellarini joriy etishda explainability, independent validation va model-drift nazoratini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, 2696- va 3427-son nizomlar talablarini bankning kredit siyosati, scoring tizimi va monitoring metodologiyasida bevosita aks ettirish kredit riskini boshqarish tizimining normativ talablarga muvofiqligi va amaliy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Banklar va banklar guruhlarining tavakkalchiliklarni boshqarish tizimiga doir talablar to'g'risidagi nizom, №3427.
2. Basel Committee on Banking Supervision. Core Principles for effective banking supervision. 2024.
3. Shi, S., Tse, R., Luo, W. et al. Machine learning-driven credit risk: a systemic review. Neural Computing and Applications, 34, 14327–14339 (2022).
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Tijorat banklarida aktivlar sifatini tasniflash va aktivlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantirish hamda ulardan foydalanish tartibi to'g'risidagi nizom, №2696.
5. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Financial Stability Report for 2025. 2026.
6. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Tijorat banklari kapitalining monandligiga qo'yiladigan talablar to'g'risidagi nizom, №2693.

